

СИСТЕМА ОХОРОНИ психічного здоров'я в Україні: сучасні реалії та перспективи

Надання соціальних послуг особам із вадами психічного здоров'я є однією з найважливіших складових системи охорони здоров'я, що забезпечує дотримання прав і свобод громадян. У Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 р. значну увагу приділено розвитку системи соціальної допомоги особам із психічними розладами, забезпеченню її доступності на рівні територіальних громад, реалізації державних гарантій щодо всебічної підтримки осіб із психічними та інтелектуальними порушеннями. Важливі положення та основні аспекти Закону «Про соціальні послуги» прокоментувала доктор медичних наук ДУ «Науково-дослідний інститут психіатрії МОЗ України», директор Українського та Центрально-Азійського центру обміну технологіями у сфері залежностей (Україна) **Ірина Пінчук**.

Система охорони психічного здоров'я в Україні поряд із Законом «Про психіатричну допомогу» отримала другий надважливий Закон «Про соціальні послуги» (далі Закон). Зокрема, розпорядженням Кабінету Міністрів України (КМУ) від 27 грудня 2017 року № 1018-р прийнята «Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року».

Метою документа є створення цілісної, ефективної системи охорони психічного здоров'я, яка функціонує в єдиному міжвідомчому просторі, забезпечує покращення якості та дотримання прав і свобод людини.

Так, у розділі «Шляхи і способи розв'язання проблеми» передбачено:

- розвиток системи соціальної підтримки на рівні територіальних громад;
- створення умов для надання в територіальній громаді психосоціальної допомоги та реабілітації;
- розроблення реєстрів фахівців і закладів;
- запровадження стандартів психосоціальних послуг, регулярного моніторингу та оцінювання ефективності надання такої допомоги.

У розділі «Очікувані результати» закладено основні принципи усунення бар'єрів доступу до реабілітаційних і соціальних послуг для осіб із психічними та інтелектуальними розладами.

Багато років ми намагаємося впровадити в Україні мультидисциплінарний підхід у наданні психіатричної допомоги; ввести поняття «ведення випадку» (англ. *case management*); розробити та затвердити нові освітні програми для спільного навчання разом усіх членів мультидисциплінарної команди; підвищувати освітній рівень кожного її фахівця та ін. Саме зміна акценту зі стаціонарної на амбулаторну допомогу вимагає впровадження альтернативних форм психіатричної підтримки, широкого залучення (безпосередньо в амбулаторних умовах) соціальних працівників для надання соціальних послуг людям із вадами психічного здоров'я. Однак наразі це гостре питання залишається невирішеним. Серед причин — чинна постанова КМУ від 29 грудня 2009 р. № 1417 (редакція від 05.01.2016) «Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)» {з останніми змінами, внесеними згідно з Постановами КМ N1093 (1093–2015-н) від 23.12.2015}.

Вказаний документ, відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» (№ 966–15), постановляє затвердити типові положення про територіальні центри соціального обслуговування та перелік соціальних послуг, а також умови та порядок їх отримання. Згідно з п. 10 «Переліку соціальних послуг, умов та порядку їх надання структурними підрозділами територіального

Чинники, що можуть зумовити складні життєві обставини:

- похилий вік
- часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті
- невиліковні хвороби або захворювання, що потребують тривалого лікування
- психічні та поведінкові розлади, зокрема внаслідок вживання психоактивних речовин
- інвалідність
- бездомність
- безробіття
- малозабезпеченість особи
- поведінкові розлади у дітей внаслідок розлучення батьків
- ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини
- втрата соціальних зв'язків, зокрема під час перебування в місцях позбавлення волі
- жорстоке поводження з дитиною
- насильство за ознакою статі
- домашнє насильство
- потрапляння в ситуацію торгівлі людьми
- наслідки, спричинені пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією

центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг)» люди з вадами психічного здоров'я позбавлені цієї можливості, оскільки *«медичними протипоказаннями для надання соціальних послуг громадян є наявність у них інфекційних захворювань, залежності від психоактивних речовин, алкоголю, психічних захворювань, що потребують перебування на спеціальному диспансерному обліку»*.

Важко собі уявити та повірити в наявність такого формулювання в чинному нині документі. Достатньо лише згадати, що поняття «спеціальний диспансерний облік» не існує з моменту прийняття Закону України «Про психіатричну допомогу» (2000). Це вкотре підкреслює відсутність до сьогодні та нагальну необхідність упровадження мультидисциплінарного підходу під час надання психіатричної допомоги людям із вадами психічного здоров'я. Із прийняттям 17 січня 2019 р. нової редакції Закону ситуація в цій царині має кардинально змінитися. Наразі постає потреба у внесенні нагальних змін до згаданої постанови з урахуванням правових норм Закону. Цей Закон визначає основні

Реєстр соціальних послуг створюється для забезпечення:

- реалізації права особи/сім'ї на соціальні послуги
- профілактики складних життєвих обставин
- подолання складних життєвих обставин
- мінімізації наслідків складних життєвих обставин
- обліку надавачів, отримувачів соціальних послуг та послуг, що їм надають
- координації діяльності у системі надання соціальних послуг

організаційні та юридичні засади надання соціальних послуг, які спрямовані на профілактику, подолання складних життєвих обставин та/або мінімізацію їх наслідків для осіб/сімей, які їх потребують. У розділі I загальних положень (п. 16, ст. 1 «Визначення основних термінів») зазначено поняття «складні життєві обставини», тобто такі, що чинять негативний вплив на життя, стан здоров'я та розвиток особистості, функціонування її сім'ї, які людина/родина не в змозі подолати самотійно, а також ідеться про чинники, що можуть зумовити ці «складні життєві обставини», а саме психічні та поведінкові розлади, зокрема внаслідок вживання психоактивних речовин...».

У розділі III «Класифікація, типи та порядок надання соціальних послуг», пп. 3, п. 2, ст. 16 «Класифікація соціальних послуг» визначено Комплексні спеціалізовані соціальні послуги, які надають певній категорії їх отримувачів (ВІЛ-інфікованим; людям із залежністю від психотропних речовин, особам із психічними розладами; постраждалим унаслідок торгівлі людьми; біженцям та іншим). Особам із психічними розладами, зокрема внаслідок вживання психоактивних речовин (ПАР), на законодавчому рівні гарантовані спеціалізовані соціальні послуги. Зрозуміло, що потрібен час для погодження чинних правових документів із новою редакцією Закону, а також інших законодавчих і підзаконних актів. Крім суто психіатричних очікувань, згаданий документ забезпечує сучасні складові системи психіатричної допомоги, намагаючись у такий спосіб усунути прогалини недосконалої нормативної бази щодо надання медичної допомоги особам із вадами психічного здоров'я.

Відповідно до цього Закону має бути введено реєстр соціальних послуг — автоматизованої інформаційно-телекомунікаційної системи, що призначена для збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, адаптування, змінення, поновлення, використання, поширення (реалізації, передавання), знеособлення і знищення визначених законодавчим актом даних про соціальні послуги (ст. 1; 15). А також дає поняття супервізії — як професійної підтримки працівників, які надають соціальні послуги, спрямованої на підвищення їхньої фахової компетентності, подолання професійних труднощів, аналізу та усунення недоліків, удосконалення організації роботи, стимулювання мотивації до діяльності, дотримання етичних норм і стандартів надання соціальних послуг, запобігання виникненню професійного вигорання та забезпечення емоційної підтримки (ст. 1). Додано вимоги до державного стандарту соціальних послуг (ст. 17) та запропоновано нове для України поняття «ведення випадку» (ст. 18). У статті 8 цього Закону визначені суб'єкти системи надання соціальних послуг, а саме вповноважені органи вказаної структури; отримувачі згаданих послуг та їх надавачі, професійні товариства працівників системи; об'єднання надавачів соціальних послуг та відповідні організації.

Права та обов'язки отримувачів соціальних послуг представлені у ст. 12. Важливим, особливо для людей із вадами психічного здоров'я, вважаю право

Основні цілі надання соціальних послуг:

- профілактика складних життєвих обставин
- подолання складних життєвих обставин
- мінімізація наслідків складних життєвих обставин

на індивідуальний підхід, що враховує потреби кожної особи та членів її родини; вільний вибір надавачів соціальних послуг; конфіденційність інформації особистого характеру, що стала відома суб'єктам системи надання цих послуг; отримання від її надавачів у письмовому вигляді обґрунтування відмови щодо надання соціальних послуг; одночасне отримання комплексу правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, для поліпшення або відтворення їхньої життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Закон визначає надавачів соціальних послуг, які можуть належати до державного, комунального (установи/заклади надання соціальних послуг – стаціонарні, реабілітаційні, тимчасового перебування) або недержавних секторів (громадські об'єднання, благодійні, релігійні організації), фізичні особи (підприємці та фізичні особи, які надають ці послуги) (ст. 13). Ідеться також про вагомість процесів підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців і професіоналів надавачів соціальних послуг.

До підвищення фаху можуть залучати як громадські об'єднання, міжнародні організації, так і благодійні, релігійні та неурядові товариства, установи та заклади, які мають досвід роботи із вразливими групами населення та розробили відповідні програми підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації, що затверджують центральні органи виконавчої влади. У такий спосіб забезпечується формування державної політики у сфері освіти (за погодженням із центральним органом виконавчої влади), що робить можливим відповідне формування державної політики у галузі соціального захисту населення, яке перебуває у складних життєвих обставинах і потребує сторонньої допомоги. Наприклад, до зобов'язань надавачів соціальних послуг належать: оцінювання потреб особи чи членів родини у соціальних послугах; інформування кожного отримувача цих послуг про перелік заходів, а саме зміст та їхні обсяги, умови і порядок отримання у формі, доступній для

Основні принципи надання соціальних послуг:

- дотримання прав людини, прав дитини та прав осіб з інвалідністю
- гуманізм
- забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків
- повага до честі та гідності
- толерантність
- законність
- соціальна справедливість

сприйняття особами з будь-яким видом порушення здоров'я; внесення відомостей до Реєстру соціальних послуг та їх надання відповідно до чинних державних стандартів і законодавчих актів. Зокрема, у розділі «Про надавачів соціальних послуг» має бути зазначено:

- 1) найменування юридичної особи;
- 2) ідентифікаційний код чи реєстраційний номер облікової картки платника податків;
- 3) організаційно-правову форму, вид громадського об'єднання, благодійної чи релігійної організації;
- 4) місцезнаходження, контактні телефони;
- 5) перелік соціальних послуг, які має право надавати надавач соціальних послуг, їх зміст та обсяг, умови і порядок отримання;
- 6) дату та результати здійснення вповноваженими органами контролю за дотриманням надавачем соціальних послуг і вимог, установлених законодавством України про соціальні послуги.

У розділі «Про отримувачів соціальних послуг» має бути така інформація:

- 1) демографічні дані;
- 2) анамнез життя;
- 3) сімейний анамнез;
- 4) контактні дані;
- 5) дати звернення до надавача соціальних послуг;
- 6) дата і результати оцінювання потреб особи/членів родини у соціальних заходах;
- 7) дата прийняття рішення про надання/відмову в отриманні послуг;
- 8) відомості про надавачів соціальних послуг;
- 9) дата укладання договору про надання соціальних послуг;
- 10) адреса надання соціальних послуг;
- 11) вичерпний перелік заходів із реалізації індивідуального плану отримання соціального обслуговування;
- 12) дата та результати здійснення моніторингу надання соціальних послуг, оцінювання їх якості.

Процес реабілітації осіб із вадами психічного здоров'я, як-от внаслідок вживання психоактивних речовин, в існуючих реабілітаційних центрах – дороговартісна послуга. Ст. 26 Закону гарантує надання соціальних послуг через механізм соціального замовлення бюджетним коштом відповідно до державного стандарту соціальних послуг. Залучення надавачів до надання цих послуг відбуватиметься за допомогою механізму соціального замовлення, який здійснюватиметься шляхом оголошення вповноваженими органами конкурсу на надання соціальних послуг бюджетним коштом.

Цей Закон зобов'язує КМУ затвердити відповідний порядок формування, ведення та доступу до Реєстру, а також порядок надання соціальних послуг через механізм соціального замовлення і компенсації надавачам їх вартості. Документ набирає чинності з наступного дня після його опублікування та починає діяти з 1 січня 2020 року.

Хочу подякувати співробітникам Міністерства соціальної політики та депутатам Верховної Ради України за прийняття такого важливого документа, який гарантує та захищає права осіб із вадами психічного здоров'я.